

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תשי"א

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שם-התואר בלועזית ובעברית

יום-יום אנו קוראים בעיתונים ושומעים בשידורים ביטויים כגון אלה: „ההתקפה האמריקנית“ — „ההתקדמות הקומוניסטית“ — „המחאה המצרית“. רבים לא ירגישו כלל, שיש כאן עניין האומר דרשני. אלה הם מחוסרי-ידיעה או עצלי-מחשבה, המקבלים ומסגלים לעצמם כל מלה, שהם קראים או שומעים אותה, בלי לשאול, אם אמנם עברית וכולה עברית היא. נפתח-נא לאלה, שאינם יודעים לשאול, ונאמר להם: כל זמן שלא תרגמנו חדשות מן הטלגרמות של רויטר או סוכנות ידיעות אחרת ולא הושפענו מקריאת עיתונים זרים וספרות לועזית, לא אמרנו בעברית „ההתקפה הקומוניסטית“ ו„המחאה המצרית“. כי אם „התקפת הקומוניסטים“ ו„מחאת מצרים“.

כדי להבהיר את טיבה של התופעה הנדונה, נתבונן קודם-כול רק בדוגמה אחת, ואחרי-כן נוסיף עוד דוגמות אחדות מבין הרבות, שאנו מוצאים אותן יום-יום. דוגמתנו הראשונה היא: „הסגת-גבול אמריקנית“.

מה בא ביטוי זה להביע? — האומר „הסגת-גבול אמריקנית“ מתכוון להסגת-גבול, שהסיגו האמריקנים; כלומר המלה „אמריקנית“ מציינת כאן את עושה הפעולה המובעת בשם „הסגת-גבול“.

והנה עוד כמה דוגמות מאותו הסוג: ההצעה הפולנית — התיקון הצ'יליאני — התביעה המצרית — התשובה הבריטית —

צעד צרפתי חדש — ניצחון קומוניסטי — המחאה המפ"מית —
התערבות ממשלתית — יצירה פועלית.

המשותף לביטויים האלה — ובכוונה צמצמנו לעת-עתה את
מבחר הדוגמות לסוג אחד — הוא: השם מציין פעולה או תוצאה
של פעולה ושם-התואר מורה על עושה הפעולה. אולי יהיה
הדבר ברור עוד יותר, אם נהפוך, למשל, את הביטוי „ההצעה
הפולנית“ למשפט: „פולין הציעה“. כנגד נושא המשפט הזה —
פולין — יש לנו בביטוי „ההצעה הפולנית“ שם-תואר — פולנית.
בשפות רבות אפשרי שימוש זה של שם-תואר,
אבל אין הוא ממנהג הלשון העברית. אחרי שם המביע
פעולה או תוצאה של פעולה מציינת שפתנו את עושה
הפעולה על-ידי שם הפועל, ושני השמות מתקשרים בסמיכות
או באחד מתחליפי הסמיכות. כמו שנאמר במקרא, למשל,
„ברכת ה'“ — ולא, חלילה, „ברכה אלוהית“, „מעשה ישראל“
(דהי"א יז ד) — ולא „המעשה הישראלי“ — וכן במשנה „נשיכת
שועל“ — ולא „נשיכה שועלית“ —, כך עלינו לומר: „תיקון
צ'ילי להצעת פולין“ — ולא: „התיקון הצ'יליאני להצעה הפולנית“;
„תשובת בריטניה לתביעת מצרים“ — ולא: „התשובה הבריטית
לתביעה המצרית“; „הצעד החדש של צרפת“ — ולא: „הצעד
הצרפתי החדש“; „ניצחון הקומוניסטים“ — ולא: „הניצחון
הקומוניסטי“; „מחאת מפ"מ“ — ולא: „המחאה המפ"מית“;
„התערבות הממשלה“ — ולא: „התערבות ממשלתית“; „הסגת-
הגבול של אמריקה“ (או מוטב, כדי למנוע אי-הבנה: „הסגת-
הגבול ע"י אמריקה) — ולא: „הסגת-גבול אמריקנית“; „יצירת
פועלים“ — ולא: „יצירה פועלית“.

קרוב מאוד לסוג זה של ביטויים, שבהם מציין שם-תואר — שלא כדרך העברית — את עושה הפעולה, הוא צירוף שם-עצם ושם-תואר, המורה על יחס של קניין, ושם-התואר מציין בו את בעל-הקניין.

הרי כמה דוגמות מסוג זה: האיים היווניים — המלך הבלגי — המשלחת הישראלית — אדמה ממשלתית — הממשלה הבריטית — רכוש פרטי — מוסדות הסתדרותיים. אין, לדעתי, כל ספק, שבעברית טובה מוטב לומר: איי יוון — מלך בלגיה — משלחת ישראל — אדמת הממשלה — ממשלת בריטניה — רכוש הפרט — מוסדות ההסתדרות; אבל בה בשעה שאני בטוח, כי ראוי ואפשר לעקור את השיבוש בשמות-תואר מסוג א' (לציון עושה הפעולה), הרי שמות-תואר רבים מסוג ב' (להבעת יחס של קניין) כבר נשתרשו מאוד בלשוננו, וגדול הספק, אם אפשר עוד לשרשם. לגביהם נסתפק אפוא בהדגשה, שהסמיכות עדיפה מהם, ונציין, כי השימוש בשמות-תואר להבעת יחס של קניין בא לנו עפ"י רוב בהשפעת שפות אחרות.

וכאן יש להזכיר תופעה היסטורית מעניינת: השימוש בשמות-תואר מסוג א' הוא צעיר מאוד. הוא נובע, כמדומני, מתרגום חדשות ומאמרים מן העיתונות האנגלית והאמריקנית. לעומתו שייכים שמות-התואר מסוג ב' לשכבה קודמת בהתפתחות העברית החדשה, אותה השכבה המושפעת בעיקר מן השפה הרוסית. הרי ברוסית קיים סוג מיוחד של שמות-תואר המורים על קניין: בשפה זו אפשר לומר אפילו במקום „בית אברהם“ — „הבית האברהמי“, ובמקום „סוס האחות“ — „הסוס האחתי“.

נזכיר עוד סוג אחד של שמות-תואר לועזיים, שבמקומם בא בעברית שם-נסמך: בשפות רבות קיימים שמות-תואר המורים על החומר, שממנו עשוי דבר. בעברית אנו אומרים „כלי זהב“ – שני שמות בקשר של סמיכות; באנגלית יש שם תואר golden וכמוהו ברוסית, בגרמנית ובלשונות אחרות. השפעת הלעז על העברית בניהון זה אינה חזקה ביותר, אבל לפעמים גוררת השפעה זו בלי משים הרגשה של צורך בשם-תואר מסוג זה גם בעברית, ואז נוצרים ביטויים כגון „כלים מתכתיים“ וכדומה.

בכל ההוראות, שהזכרנו מקורי יותר ועדיף הוא קישור שני שמות-עצם בסמיכות. אם נשמור כלל זה, יתקיים לנו שם-התואר העברי במובנו ובתפקידו העיקריים: להורות על תכונה של דבר. ושימוש לשון זה מאפשר לנו הבחנות מדויקות יפות כגון אלה: „ממשלת בריטניה“ היא הממשלה של ממלכת בריטניה, ואילו „ממשלה בריטית“ הייתה לנו בארצנו בימי המנדט; „יצירות (של) יהודים“ העשירו את תרבותם של עמים רבים, אבל לא כולן הן „יצירות יהודיות“; „תרבות פועלים“ היא כל תרבות שיש לפועלים, ואילו „תרבות פועלית“ היא תרבות בעלת אופי מיוחד הקשור באופי הפועלים היוצרים אותה; והסופר, שקרא את ספרו בשם „יומן קרבי“, היה עליו לבחור בשם „יומן-קרב“ או „יומן-קרבות“, שהרי כוונת השם הזה לא הייתה להביע, שיומן זה מצטיין דווקא ברוחו הקרבי המיוחד, אלא הוא בא לציין את תוכן הספר.

מקרה מעניין, המדגים את זכות-קיומם של שם-התואר והסמיכות זה על-יד זה, נדון לא מכבר בוועדה אחת העוסקת

בקביעת מונחי צבא. היה צורך להבחין בלשון בין ציוד השייך
למחנה ובין ציוד של חייל הנמצא במחנה (בניגוד לציודו של
חייל היוצא לשדה). הציוד השייך למחנה נקרא „ציוד מחנה“
(יחס קניין – סמיכות). אבל כדי לציין ציוד של חייל במחנה,
נתחדש שם-תואר מיוחד וציוד כזה נקרא „ציוד מחנאי“.
חלוקת התפקידים בין השימוש בסמיכות ובין תיאור
שם בשם-תואר יפה מאוד וברורה מאוד, בעוד שצפויים לנו
ספקות ואי-הבנות בעקבות תרגום שגרתי מן הלועזיות, שבהן
משמש שם-התואר בכמה תפקידים שונים.